

תינוק שנולד מחדש בגדוד העברי

יצחק בן־צבי ותודעת המשרתים בגדודים העבריים

ז'בוטינסקי "מייסד הגדוד העברי" בכרזה של קרן היסוד, שנות ה־40

ב־5 באוגוסט 1914, יום לאחר הכרזת המלחמה של בריטניה על גרמניה בפתיחת מלחמת העולם הראשונה, נכנס הלורד קיצ'נר (Kitchener) לתפקידו כשר המלחמה הבריטי. קיצ'נר פתח במבצע גיוס רחב של אזרחים־מתנדבים למסגרת שנודעה לימים כ"צבאו של קיצ'נר", ופנה בקריאה לגיוס של קבוצות אתניות כמו סקוטים ואירים. במשרד המלחמה עלתה ההצעה לגייס גם יחידה המורכבת מיהודים, אולם מנהיגי יהדות בריטניה התנגדו לרעיון. הם סברו כי יחידה יהודית תפגע בהשתלבותם בחברה הסובבת, ואילו התנדבותם של יהודים כיחידים לצבא הוד מלכותו מבטאת את נאמנותם לממלכה.

התרומה היהודית למאמץ המלחמתי

אלפי יהודים מבריטניה התגייסו ויצאו למלחמה, אך היו אלה בעיקר בני משפחות ותיקות ומבוססות. לעומתם, רבים מבני המהגרים שזה מקרוב באו לא השתתפו במאמץ המלחמתי, גם אחרי החלת גיוס חובה בבריטניה ב-1916. הימנעותם נבעה, בין השאר, מחוסר רצונם ללחום לצדה של רוסיה הצארית, בעלת-בריתה של בריטניה, שזה עתה נמלטו ממנה. כך, בעוד אלפי חיילים נקטלו ב-1917 בקרבות ובריטניה סבלה ממחסור קשה בכוח אדם, חיו ברובע המהגרים "ווייטצ'אפל" שבמזרח לונדון כ-25,000-30,000 צעירים יהודים בריאים בגופם ובנפשם, שעוררו חמה עזה. זאב ז'בוטינסקי דיווח בעיתון הרוסי "רוסקיה ווידמוסטי" ששכניהם האנגלים טענו כי "בחורינו הולכים לאיבוד, מאה ואלף מדי שעה בשעתה, ואלה שם מתמזמים בצעירות ומשחקים בליארד" (ז'בוטינסקי, מגילת הגדוד, תל אביב 1991, עמ' 42).

ז'בוטינסקי, שהאמין מתחילת המלחמה בצורך להקים כוח יהודי לוחם בצדה של בריטניה כדרך להשפיע על מדיניותה אחרי שתכבוש את ארץ ישראל מידי העות'מאנים, עבד ללא לאות למען הקמת כוח שכזה. ב-1915 פעל יחד עם יוסף טרומפלדור להקמת "גדוד נהגי הפרדות" מקרב גולי היישוב בארץ ישראל שגורשו בידי העות'מאנים לאלכסנדריה. הגדוד לחם בחזית גליפולי בפיקודם של הקולונל ג'ון הנרי פטרסון (Patterson) וטרומפלדור כסגנו, אך פורק ב-1916. ז'בוטינסקי המשיך במאמצים להקים יחידה יהודית לוחמת בצבא הבריטי, שנשאו פרי באוגוסט 1917: במקביל למגעים שקדמו להצהרת בלפור, ובעקבות הסכם עם ממשלת רוסיה שחייב נתינים רוסים שלא התגייסו בבריטניה לשוב לארצם, הכריז משרד המלחמה הבריטי על הקמה של יחידת חיל רגלים יהודית. בסוף 1917 ובמהלך 1918 הוקמו בצבא הבריטי שלושה גדודים הידועים כ"גדודים העבריים": גדוד קלעי המלך (Royal Fusiliers) ה-38, שחייליו גויסו בעיקר מקרב מהגרים יהודים בבריטניה וכלל גם גרעין של יוצאי גדוד נהגי הפרדות; גדוד קלעי המלך ה-39, שרבים מחייליו היו יהודים שטרם נתאזרחו בארצות הברית, בקנדה ובארגנטינה; וגדוד קלעי המלך ה-40, שאנשיו גויסו מקרב היישוב היהודי בארץ ישראל.

הכוח היהודי - בסיס לחברה חדשה?

יצחק בן-צבי גורש מארץ ישראל במצוות השלטונות העות'מאניים ב-1915, יחד עם ידידו דוד בן-גוריון, והגיע לארצות הברית. בזיכרונותיו ציין כי הרעיון של כוח יהודי שילחם לצדן של מדינות ההסכמה עורר בו התנגדות, בשל הנקמה הצפויה מצד הממשל העות'מאני כלפי היישוב היהודי בארץ. ואולם בעקבות הצהרת בלפור וייסודו של ועד מכין להקמת גדוד עברי בצפון אמריקה, השתתפו בן-צבי ובן-גוריון בפעילות הוועד ובגיוס מתנדבים לגדוד מקרב "פועלי ציון" בארצות הברית. השניים התגייסו בעצמם, ובמאי 1918 הגיע בן-צבי למרכז הקליטה בעיר וינדזור שבמזרח קנדה, משם הפליגו

למעלה: דוד בן-גוריון ויצחק בן-צבי עם גיוסם בקנדה, 1918 באמצע: הקולונל ג'ה פטרסון, מפקד הגדודים העבריים למטה: רב הגדודים ל"א פאלק

רחל ינאית ויצחק בן-צבי במדי הגדוד ביום חתונתם, 1919

המתגייסים למחנה אימונים באנגליה. בסיום האימונים הוסעו החיילים הטריים ברכבות לנמל טרנטו באיטליה, וממנו הובלו באניות למצרים ולארץ ישראל.

בעת ההפלגה כתב בן-צבי מכתב לאשתו לעתיד, רחל ינאית, ובו תיאר את המתגייסים לצדו: "האלמנט הנוסע עמנו הוא משונה ורב גוונים. יש אנשים בעלי הכרה לאומית וחברתית גמורה, ויש אנשים שנספחו עם הזרם בהיות להם טעמים צדדיים להימלט מאמריקה. יש גם אחוז קטן של 'ערב רב' שנספח עם המתנדבים ומוטב היה שלא יספחו משנספחו".

המתגייסים לגדודים העבריים, שמנו כ-7,000 איש, אכן הגיעו מרקע שונה וממניעים מגוונים. היו בהם מתגייסים מרצון ומכורח, בעלי תודעה ציונית והרפתקנים, משכילים ובורים, בעלי מלאכה ותלמידי גימנסיות, נערים בני טובים ועבריינים. לא אחת תוארו המתגייסים לגדודים העבריים, ספק בביקורת ספק בחיבה, כ"שניידים" (חיטים, ביידיש), בשל מקצוע החייטות שיהודים הרבו לעסוק בו. במאמר שפרסם בן-צבי ביידיש בביטאון הגדודים "דער יידישער לעגיאנער" (מאי 1918) ביטא ציפייה כי הגדודים העבריים יהיו תשתית לחיזוק תנועת הפועלים בארץ ישראל: "הצבא היהודי שלנו למען ארץ ישראל מורכב מאנשי עבודה היודעים טעמה של עבודה קשה והנושאים ברובם את האידיאלים של עבודה ושל חופש. הצבא היהודי ייחפך אחר המלחמה לצבא של שלום, אשר יעזור לחברים הנמצאים בארץ ישראל לבנות את החברה היהודית החדשה על יסודות של עבודה ושל עצמאות וברוח של דמוקרטיה, של חופש, של שוויון ושל צדק".

אולם בן-צבי טעה – מקצת המתנדבים אמנם חונכו ברוח הציונות הסוציאליסטית, אבל מרביתם לא התגייסו כדי לבנות חברה יהודית חדשה אלא כלוחמים למען שחרור ארץ ישראל מידי העות'מאנים. חייל בגדוד ה-40 תיאר בפנקסו איך גייסו לגדודו נער משיקגו. הנער סיפר שגודל בידי סבו החרדי, שלא שבע ממנו נחת; הוא לא רצה ללמוד, לא החזיק מעמד אף כשוליה, ובילה את ימיו וילותיו במועדוני קלפים. יום אחד הגיע למועדון מגייס מטעם הגדודים העבריים, וכך סיפר הנער:

הוא הנמיך את קולו ודיבר כמעט בלחש: התוכל לעמוד מן הצד בשעה זו, המכריעה לעמנו, ולעסוק בהבלים כאלה בשעה שכל עמנו נתון בסכנה? תאר לך באיזה כבוד ויקר ישובו המנצחים לביתם. שמם יירשם לנצח ולתהילה. שמך ייחרת בספר הזהב שלנו. אמרתי לו: אף פעם לא שמעתי על ספר שכזה, מה טיבו? הוא הסביר לי שבפאריס, בארמון של הרוטשילדים, ישנו חדר מיוחד מצופה זהב ובו נשמר ספר גדול, עב כרס, כרוך זהב, ובו רשומים שמות אנשי שם, גדולי העולם – של מלכים, נשיאים ורוזנים, ויתר אנשים מפורסמים בחכמה ובמדעים, וגם שמך יירשם שם לנצח, ולדורי דורות תיזכר בין משחררי ארצנו [...] למחרת הופיעה תמונתי בעיתונים בכותרת: הנכד של ר' איצי מתגייס לכבוש את הארץ הקדושה.

(ד' גורביץ', פגישות מענינות, ארכיון "בית הגדודים").

"הנני מקווה שאהיה חייל הגון"

השתתפותם של גדודים יהודיים בכיבוש הארץ הקדושה שימשה היטב את התעמולה של מדינות ההסכמה והפכה בסיס לגאווה אין קץ. הנער משיקו וחבריו גרמו להתרגשות רבה כאשר נראו בתחנות השונות בדרכם לארץ ישראל, כשהם לבושים במדי הצבא הבריטי ומגן דוד על זרועם. הם היו הכוח העברי המאורגן הראשון מאז ימי בר-כוכבא והמכבים – עובדה שמפקדם הקולונל פטרסון ורב הגדודים, לייב אייזיק פאלק (Falk), הרבו לציין בפניהם. ואמנם, אף שהתגייסו מסיבות שונות ומשונות, רובם דבקו בדת ובמסורת היהודית; גם אם לא היו מעורים כלל בנאומים שנישאו בקונגרסים הציוניים, הפך עבורם המסע לארץ ישראל לחלק מחווייה עמוקה הקושרת אותם בעברם ההיסטורי. יעקב ליס מדטרויט כתב ביומנו לאחר צעידה ממושכת: "לכמה רגעים עלתה בי המחשבה שהגאולה שלנו כבר באה ושהקולונל הוא המשיח".

בן-צבי התקשה לראות ב"ערב רב" שפגש על האנייה בסיס לבניין ארץ ישראל. עבורו, צעיר המדבר יידיש וחסר תודעה לאומית וסוציאליסטית לא היה מכבי חדש, אלא אדם שיש לחנכו ברוח הציונות. לפיכך הרבה בן-צבי לתת הרצאות על ארץ ישראל ויישובה וליזום פעולות חינוכיות מגוונות. במכתב לרחל ניאית ממחנה ליד קהיר כתב: "אנו מתכווננים להתחיל בעבודה תרבותית בתוך המחנה, מה שכל כך נחוץ – תוכלי בעצמך להבין: ציבור אנשי הצבא מורכב מכל סוגי אנשים, בעלי השכלה עליונה ובורים והידיוטות, שלא ראיתי מעולם דוגמתם, פועלים בעלי הכרה עמוקה ואידיאליסטים ועד אנשים נחותים".

אף שבן-צבי לא ויתר על תפיסתו הקושרת את גאולת ארץ ישראל באידאולוגיה ציונית-פועלית, הנבדלת מן התודעה היהודית האוטנטית הנגלית ברבים מהיומנים של חיילי הגדודים שהגיעו ממרחקים, הוא עצמו עבר תהליך תודעתי דומה לשלהם. מרגע שהתגייס (לאחר שראשית נפסל לשירות עקב בריאותו), היה בן-צבי לחייל עברי לכל דבר, וכבר במחנה הקליטה בווינדזור התקנא חברו בן-גוריון במראהו החיילי השזוף. מכתביו של בן-צבי מגלים התלהבות רומנטית של צעיר לובש מדים. להלן כמה דוגמאות:

מה מאושר יהיה יום שובי – בבגדי הצבא כעין החאקי – מאובק מעפר הדרך וצמא לראות את פניך – ופתאום הנה רחל שלי – בזרועותי.

זה שני שבועות שהגעתי למקום הזה, והנני כבר חייל כהלכה. יודע להימין ולהשמאל, ולמלא הרבה עבודות. הנני מרגיש את עצמי פה יפה בתפקידי החדש, והנני מקווה שאהיה חייל הגון. שרירי החזה והזרוע מתפתחים, העור מתקשה, העצבים נרגעים והנך מרגיש עצמך כתינוק שנולד מחדש.

כאשר הגיע בן-צבי למצרים ומצא שם את חבריו לתנועות הפועלים שהתנדבו לגדוד ה-40, הוא נפנה לפעילות מפלגתית; באוהלי הצבא הבריטי החלו הוא וחבריו בהקמת "אחדות העבודה". עם זאת, לא שכח לתת ביטוי לחשיבות החווייה הצבאית

אל מול העסקנות המפלגתית. באחד ממכתביו ציין: "נראה לי שצריך היה להוציא את סופרינו, את פועלינו וטובי עסקנינו מארבע אמות של הלכה ולהוליכם מכאן חודשים אחדים למקום הרחוק מן הישוב לחלף עצמותיהם ולהרגילם למשמעת".

חשיבותה של חתינות

אחדים מחיילי הגדוד ה-40, שגויסו מבני היישוב בארץ ישראל, לא היו ידועים בצייתנותם לפקודות הצבא. רב הגדודים פאלק נזף בהם על התנהגותם הדומה לחברי איגוד מקצועי ולא לחיילים המכבדים את המשימה שהוטלה עליהם. אולם בן-צבי, לעומתם, נותר נאמן למסגרת הצבאית גם כאשר השתף בוויכוחים המרים שהתגלעו מדי פעם בין החיילים לבין שלטונות הצבא.

ביולי 1919 התרחש אירוע חמור: חיילים בגדוד ה-40 שחנו ברפיח סירבו לצאת למשימות שהוטלו עליהם בקפריסין ובמצרים, בטענה שהתנדבותם לצבא הבריטי הייתה אך ורק לצורך מילוי משימות בגבולות ארץ ישראל. הנושא הפך למאבק עקרוני בין מנהיגי היישוב בקרב החיילים, כמו שמואל יבנאלי ואליהו גולומב, לבין שלטונות הצבא, שראו בסירוב המאורגן מרד לכל דבר. בן-צבי הבין כי העמידה הזקופה של עמיתיו על הכבוד הלאומי תוליך לפירוק הגדוד בדרך שתפגע במאמץ הלאומי לשנים רבות, ושימש בתפקיד מפשר. הוא השתף במגעים עם הקולונל פטרסון, שחשש אף הוא מפירוק הגדוד, ותמך בפשרה שהושגה בתיווכו של הד"ר דוד מונטגיו אידר (חבר "ועד הצירים"), ועל פיה הפקודה לצאת למשימות מחוץ לגבולות הארץ תמולא בחסות הוועד. כאן באה לידי ביטוי גישתו המתונה של בן-צבי:

אנחנו נכנענו ולפי הערכתי נכנענו בדרך של כבוד [...] ראשית כל הוכחנו לעצמנו שהצבא היהודי יכול לעמוד על דעתו בשעה שהענין נודע לפרניציפים. שנית, התנהגות החיילים הייתה מצוינה (מלבד מקרה אחד), ובזה הראינו לכל שאנו יכולים להתנהג באופן מאורגן ומסודר, בלי משמעת חיצונית, ורק על-ידי החלטה עצמית.

בזכות גישתו, המשלבת ציפיות גבוהות בדבר גאולת הארץ באמצעות אידאולוגיה ציונית-פועלית עם הבנה להתנהגות הנדרשת מחייל בצבא הבריטי, נמנע מבן-צבי הייאוש שאחז בחבריו הארצישראלים כאשר התברר כי הבריטים אינם נוטים לשתף יחידה צבאית יהודית בשמירת הסדר בארץ ישראל. לקראת שחרורו מהשירות הצבאי כתב כך: "יש רגעים שאני רואה עצמי בודד כמעט בגדוד מפני רוח הפסימיות שהפיצו אחדים מאלה שעמדו לפני שנה בראש ההתנדבות ועכשיו מאיזו סבה 'התפסמו'".

לימים, בן-צבי זכר את שירותו בגדודים כתקופה רבת פעילות וחיוניות, כפי שמעידה גם תגובתו להצעה שעלתה בעת כהונתו כנשיא להקים אנדרטה לזכר הגדודים העבריים: "רק לא זאת, אומר יצחק בן-צבי בקולו השקט והעמוק. 'רק לא אבן על קברם של הגדודים'" (י' זיר-אב, "הגדוד מתמרד בפעם האחרונה", ארכיון "בית הגדודים").

לעיון נוסף

1. י' בן-צבי, הגדודים העבריים – אגרות, ירושלים 1968.
2. י' עילם, הגדודים העבריים במלחמת העולם הראשונה, תל אביב 1973.
3. ארכיון "בית הגדודים", אביחיל.
4. M. Keren and S. Keren, *We Are Coming, Unafraid: The Jewish Legions and the Promised Land in the First World War*, 2010.